

Időszakok és ciklusok a viselet rendjében. Egy terepvizsgálat tanulságai

A dolgozat az 1980-as években, a Nógrád megyei Patak községben végzett kutatásra épül. Ekkorra a községben már a városi öltözködési modell volt jellemző. De a vizsgálathoz kiválasztott középkorú asszony azon kisebbséghez tartozott, akik megmaradtak a parasztviselet mellett. Az ő naponkénti öltözködését dokumentálta részletesen a vizsgálat egy éven keresztül. Ebből a sok szempontból értékelhető adatbázisból válogatott a szerző az idő aspektusából. Felvázolja, hogyan jelent meg az idő az asszony öltözködési rendjében életkora, adott esetben gyászból fakadó állapota függvényében, továbbá a naptárhoz, az időmérés mesterséges egységeihez kapcsolhatóan. Egyben példát látunk arra is, hogy a parasztviselet felbomlásának utolsó fázisában, a nagyjából már konfekcionált termékekből összeállt ruhatár a megváltozott életforma keretei között is alkalmas lehetett még arra, hogy az öltözködés hagyományos rendjét átmenetileg továbbörökítse.

A népviselet szó hallatán ma többnyire mindenki színes, falusias öltözetre gondol. Az is köztudott, hogy ezek a sajátos esztétikájú öltözetek nagy változatosságot mutatnak vidékenként. S hogy ez már a múlt. Vagy mégsem? Hiszen a különböző ünnepi rendezvények gyakori szereplői a népviseletbe öltözött fiatalok, szemet gyönyörködtető a táncchádztalálkozó, folklórrendezvények népviseletes kavalkádja, az időről időre felerősödő folklórdivattrendhez igazodó városi öltözködésnek is része lehet egy-egy mives vagy éppen nemes egyszerűségével figyelmet keltő népi ruhaféle. De mitől népviselet a népviselet? A néprajzos szakma a különbséget érzékeltetendő, szívesebben használja – egyébként jobb híján – a parasztviselet kifejezést. A mégoly hiteles paraszti öltözetek, ruhadarabok is a kérdésnek ugyanis csak az egyik oldalát adják. A másik oldal a viselet rendje, ami szervesen gyökerezett a hagyományos paraszti életformában. Ez a viseleti rend évszázadok során kialakult – idő- és térbeli variánsok formájában érvényesülő – sajátos rendszer. A viselet formai oldala konzerválható, felújítható, új tartalommal telítődhet egy másfajta kulturális kontextusban, akár rendszert is alkothat. Ez a rendszer azonban már gyökeresen más. Nem jobb, nem rosszabb: más.

Általános tendencia, hogy huzamos időre állást vállalni, nem mezőgazdasági munkakörben, távolabbi munkahelyre naponta ingázva a parasztviselet elhagyását vonja maga után. A kérdés azonban összetettebb (Fülemile 1991:55, 58). A Balassagyarmat vonzáskörzetéhez tartozó, viselet szempontjából hagyományőrző falvak is nem elhanyagolható számban szolgáltak kivételekkel. Közéjük tartozott múzeumi munkatársam, egy 1939-es születésű, Patak községből bejáró asszony. Kézenfekvő volt, hogy az ő öltözködését megfigyeljem.¹ 1985-ben naponta számba vettem teljes ruházatát, amelyet munkába jövet-menet viselt. Ebből létrejött egy ún. viseleti naptár, ami dokumentálja az öltözködés adott rendjét (Kapros 1994). Párhuzamosan a sorra kerülő ruhadarabokról

megkérdeztem, leírtam minden néprajzi szempontból értékelhető adatot. Az év elteltével így összeállt az adott alkalomra használt ruhakészlet leltára is, amit azután a helyszínen, vagyis lakóhelyén kiegészítettem azon öltözetdarabok leírásával, amelyek a szóban forgó évben valamiért éppen nem kerültek sorra. A teljes ruhatáron belül ez a készletrész 145 egyedileg számba vehető tárgyat jelentett. Ezenfelül értendőek a különböző alsóneműk, egyéb járulékos kellékek, amelyeket elhasználódásuk függvényében folyamatosan, akár az adott éves időtartamon belül is újjal cserélt ki viselőjük.² A felmérés mellett interjú módszerrel gyűjtöttem K. J.-tól – így nevezem publikációimban a vizsgált személyt –, immár nemcsak a kiválasztott alkalomfajta vonatkozólag, de elsősorban saját megélt gyakorlatához kötve. Így többször és több irányból kontrollálva a rögzített jelenségeket egyben rálátásom nyílt a viseleti normák és a gyakorlat viszonyára is. Ezt követte a községben egy szélesebb körre kiterjesztett ellenőrző terepmunka, főleg K. J. kortársai és a nála idősebb asszonyok körében azon céllal, hogy elhelyezhessem gyűjtött anyagomat az általános képben. Ebből a sok szempontból értékelhető adatbázisból most az „idő” aspektusából válogatok.³

Tájékoztatásul néhány eligazító mondat a szóban forgó község viseletéről. Patak a történeti Nógrád és Hont megye határán, az Ipoly középső folyása mentén elhelyezkedő, azon viseletcsoporthoz tartozik, amelyet a szakirodalom inkább a szomszéd faluról elnevezve dejtári viseletként tart számon (Flórián 1977; 2000: 172–174). E térségből a férfiak a múlt század utolsó harmadától mind nagyobb számban jártak el, főleg fővárosi építkezésekre dolgozni, ami körükben a parasztviselet fokozatos elhagyását eredményezte. A folyamat az 1950-es évekre végeredményben lezárult. Hasonló jellegű munkavállalás a két világháború közötti időszakból a nők körében is terjedt, de mindig csak ideiglenes volt, és lényegében nem feszítette szét a régi életforma kereteit. Így, bár e körülmény hozzájárult viseletük dinamikusabb változásához, a formai újítások beépültek az öltözködés hagyományos rendjébe. A kivetkőzést azonban ők sem kerülhették el. Az 1960–1970-es évek fordulóján – a fővárosban dolgozó asszonyok kezdeményezésére – a fiatalabbak nagy többsége rászánta magát a gyors, gyökeres váltásra, és kicserélte ruhatárát. Témánkhoz most nem kapcsolódik közvetlenül az adott viselet formai szempontú bemutatása, mindössze vázlatosan utalnék a kivetkőzés időszakában jellemző általános képre. Említettem, hogy egy újításokra fogékony viseletről van szó. Ez a nyitottság elsősorban a városon időről időre divatba jött új kelmék viszonylag gyors elfogadásában nyilvánult meg, s nem idegenkedtek a konfekciótermékektől sem. Az akkor viseletben járó legfiatalabb generációnak már hallomásból is alig volt emléke a derékon megkötött vállkendőről, bő ujjú ingvállban ők már nem jártak, gyakorlatukban a szűk ujjú ing-pruszlik együttese is háttérbe szorult, teret engedve a különböző, bár még mindig szoknyán kívül hordott ujjasoknak, amelyek közül a géppel kötött kardigán, pulóver volt akkoriban a „sláger”. Az egységesülő falusi öltözködés körébe tartozó, iparos készítette, vatinel bélelt mellény, illetve ünnepi megfelelője, az ugyancsak csípőig érő télikabát ekkorra beletartozott a fiatalok ruhatárába. Ők már lábbelit, fehérneműt boltban vásároltak. Megmaradt azonban a sok szoknya, ha nem is annyi, mint anyáik idejében; hordták a kötényt. Változatlanul tartotta magát a hagyományos hajviselet, a befont, fül fölött hátravezetett előhajjal, s a kontyvassal rögzített kontyra kerülő, papírral merevített, elől két *szarvaeskát* formáló, kikötött kendőikről Gyarmat vonzáskörzetében mindenki messziről felismerte, hová valók. A kivetkőzés, illetve a viselet megtartásának aránya vizsgálá-

tom idején a következő volt. Az 1920 előtt született asszonyok szinte kivétel nélkül őrizték a viseletet. Az 1920 és 1935 között születettek többsége szintén azt hordta. Az ezt követő „évjáratúak” körében egyre számottevőbb a városiasan öltözködők hányada, s aki 1942 után született, már mind ezt követi. A kivetkőzés után marginális helyzetbe szorult kései viselet, ha nem is merevedett meg teljesen, de fejlődése lényegesen lefékeződött. Immár inkább a beszerzési lehetőségek alakulása, illetve a kivetkőzött asszonyok praktikusabb, rugalmasabb öltözködésének példája indukált változásokat.

Az 1980-as években a községből Balassagyarmatra munkába bejáró mintegy 20 asszony fele még tartotta a viseletet. Maga a munkahelyre történő folyamatos bejárás – a tapasztalat szerint – beilleszthetőnek bizonyult a viselet alkalom (helyszín, tevékenység) szerinti hagyományos rendjébe. A félünneplőnek számító kimenő – ahogy községünkben nevezik, a *jönni-menni* – viseleten belül megvolt a helye a hétköznapon más faluba, városba menet alkalmának, s ennek szabályai lettek érvényesek a városi munkába járáshoz. S miként otthon a mezőre kiérve munkaruhára váltottak át, úgy a városi munkahelyen is átöltözött, aki fizikai munkát végzett.

Közhely, hogy a viseletet alapvetően meghatározza az illető életkora. K. J. az adatfelvétel idején 46 éves volt, így a hagyományos viseleti rend értelmében a középkorú asszonyok korcsoportjába tartozott. Ezen életkori szakaszban a legélénkebb, legvilágosabb színű felsőruhákat ugyan már *letették*, de még *színesben jártak*. Az általuk viselhető színek a sötétedés sorrendjében: bordó, középzöld, drapp, világosbarna, középplila és a közép-kék színes mintával. Az utóbbi alapszínként átmenetet képezett a gyászszínekhez, ugyanis fehérrel, feketével vagy a *saját színével* mintázva már *félgyászosnak* számított, csakúgy mint a sötétzöld, sötétbarna, sötétplila, valamint a sötétkék és fekete *falú* színes mintával. Itt ismét cezúra következett, az utóbbi két alapszín fehérrel, feketével, illetve saját színéből mintázva jelentette a gyászos fokozathoz illőt, végül pedig a puszta fekete illetve *nagygyászba* (Kapros 1992:766–767). A színhasználaton kívül formai szempontból e korcsoport viselete a fiatalabbakétól csak a főkötő hiányával tért el. A mindenkori új divatokhoz ők is alkalmazkodtak – ez az idősebbek felé jelentett különbséget. Az öltözködés alkalom szerinti tagolásában a nagylányok-fiatalasszonyok korcsoportjához viszonyítva annyi egyszerűsödés mutatkozott, hogy a középkorúak már nem tettek különbséget jeles ünnepen és közvasárnap délután hordott kimenőöltözetek között, tehát maradt a *nagyünnepi, közvasárnap, jönni-menni, otthoni és dolgozni* kategória (Kapros 1991:240). Összességében tehát viseletük még jól tagolt, sokféle jelentéstartalom árnyalt kifejezésére adott lehetőséget.

A kivetkőzést túlélte, kései viseletben némiképp módosultak az öltözködés életkorhoz kötődő szabályai. Az egyes korcsoportok határa – amint erre sokfelől tudunk párhuzamot (Fülemile 1991:65) – felfelé fokozatosan kitolódott. Patakon K. J. kislánykorában 25–30 év között váltottak át a középkorú asszonyhoz illő öltözködésre, az ő generációja azonban csak 30–35 fölött kezdte elhagyni a legfiatalosabb ruhákat. Körülbelül ugyanennyi eltolódás érvényesült az idősebb asszony kategóriára történő váltás határát illetően is, ami az adatfelvétel idején 50–55 éves kort jelentett. A rendszer ugyanis ebben az időben már csonka volt községünkben, mivel az első korcsoporthoz tartozók kivétel nélkül városiasan öltözködtek. Így a fiatalossá váló ruhaneműket nem volt kinek továbbadni, ezért is igyekeztek elhordani azokat. E legerősebb motiváló tényező mellett a váltás halasztásához hozzájárult utóbb a városi öltözködéshez igazodó asszonyok példá-

ja, akik a régies felfogás szerint általában fiatalosabban járnak, mint korukhoz illene. A korcsoporton belül is megmutatkozott némi csúszás: az adott kategória sötétedő szín-skálája szerint lassabban cserélték le a fiatalosabb darabokat, főleg az alulra viselt kendőkre igaz ez. Az időben meghosszabbított színes öltözködést azonban ellenpontozza a gyász, aminek betartását, akárcsak a korábbi gyakorlatban, fokozottan elvárták az életkor emelkedésével. A középkorú asszonyok ruhatárában tehát már fel kellett szaporítani a gyászos darabok számát, hogy ennek eleget tehessenek. Tanulságosak a vizsgált ruhakészlet arányai e vonatkozásban: 40 százaléka a *cifra*, azaz nem gyászba viselt, 37 százalékot tesznek ki azon öltözetdarabok, amelyeknek nem alakult ki gyászos változata, illetve önmagukban véve nincs ilyen megkülönböztető jelentésük, s így gyászos vagy cifra öltözetbe egyaránt beilleszthetők, végül 68 százaléka a csak gyász idején hordható ruhadarab. Ebbe az irányba hatott községünkben egy újabb, sajátos tendencia is. Hozzávetőlegesen az 1970-es évektől a gyászos öltözködés előírásai megszigorodtak: főleg közvetlen hozzátartozók halála esetén nőtt a gyászidő, a gyász árnyaltabb tartalmait illik kifejezni az öltözetekkel, és a gyász jelzését elvárják az alacsonyabb rangúnak minősülő alkalmi fokozatokban is. Megjegyzem, a kérdés összetettségére utal, hogy a *nagygyászolás divatja* visszahat a már városiasan járók öltözködésére is, noha általánosabb vidékünkön is éppen az ellenkezője, miszerint a városi öltözködés elterjedésével lazulnak az ilyen szabályok.

Elvileg a városi munkavállalás a viselet korcsoport szerinti előírásait nem érintette, ugyanaz volt érvényes, mint az otthon élők körében. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy az eljáró asszonyok öltözködése előbb-utóbb visszafogottabbá vált a színek használatában és az öltözetek színösszeállításában. A korábban kedvelt kontrasztok ellenében terjed az egy szín különböző árnyalatainak együtt hordása.

Az, hogy vizsgálatom egy esztendőt fogott át, külsődleges szempont, a kutatás behatárolásának eszköze. Közvetlen jelentősége, meghatározó szerepe az évváltásnak természetesen nincs a viselet rendjében. Az egymást követő évek öltözködésében azonban érvényesül időbeli ciklikusság. Ez részint az időjáráshoz történő igazodás, és mint ilyen kapcsolható lenne az évszakokhoz is, de inkább téli-nyári tagolásról van szó. A viseleti naptárt áttekintve kiderül, hogy nem az egész öltözetet cserélte fel K. J., hanem fokozatosan váltott a téli viseletről nyárra, és fordítva. Ez többféle eszközzel volt megoldható.

Az adatfelvétel tanúsága szerint a vizsgált alkalomra hordott öltözeteknek vannak állandó elemei: alsóneműk, legalább két alsószoknya, felsőszoknya, kötény, egy ujjas, kikötött fejkendő, lábbeli, kiegészítők (kézitáska, fülbevaló, jeggyűrű, karóra⁴). Ezek egyik része egész évben ugyanaz a darab (kiegészítők), vagy anyagában, szabásában teljesen megegyező ruhaneműt jelent (kötény), illetve különbözőségüknek a viselet szempontjából semmi jelentősége nincs, tehát azonosnak tekinthetők (bugyi). A többi állandó elem téli és nyári változatra különül el, részint tavaszi-őszi megfelelőjük is van. Csak anyagukban különböznek ilyenképpen a hagyományos viseletből megmaradt alsó- és felsőszoknyák, valamint a kikötött kendők. Az újabb, városias öltözködésből átvett ruhafélék téli és nyári változata anyagban és formában is eltérhet: kombiné ~ alsóing (atlétatrikó vagy póló); rövid ujjú *kacaj* (blúzféle), rövid ujjú pulóver ~ hosszú ujjú *kacaj*, hosszú ujjú pulóver; szandál, *oroszi papucs* (gumitalpú papucscipő posztóból) ~ félcipő ~ csizma. Az állandó elemeken kívül van az öltözetdaraboknak egy másik csoportja, amelyeket nem mindig hordanak, hanem az időjárás függvényében kerülnek használat-

ba. Ahogy hűvösödik az idő, az alapelemeket ezekkel gyarapítják, részben úgy, hogy a nyár elteltével a következő tavaszig az öltözetnek végig részei maradnak: harisnya, továbbbi egy alszoknya, előre kötött kendő, kardigánfélék. Részben pedig felváltják egymással, amint egyre zordabbá válik az idő: kötött lajbi (gépi kötésű, elől végig gombos mellény) → *bélelt mellény* → *kabát*. Illetve csak kemény hidegek idején kerülnek esetenként használatba: *melegbugyi* (svájci bermudanadrág), *paplanszoknya* (plédből varrott alszoknya), kötött sál és kesztyű.

Vizsgálati eredményeimet e vonatkozásban is igyekeztem összevetni K. J. kortársainak gyakorlatával, illetve általában a kivetkőzést megelőző gyakorlattal. A tágabb körben végzett tájékozódás igazolta, hogy a *jönni-menni* viselet téli-nyári időszakra történő tagolása – szemben az ünnepi viselet ilyen irányú kötöttebb előírásaival – régen még inkább csak tendencia jellegű volt. Néhány, elengedhetetlenül szükséges meleg felsőruha, lábbeli beszerzésén kívül ki-ki ruhátára lehetőségei szerint alkalmazkodott az időjáráshoz. A hétköznapi ruhakészlet mind teljesebb körű téli és nyári megkettőzése – a ruhatár bővítési lehetőségeinek a kivetkőzés adta kiszélesedésével – az utóbbi időben erősödött fel. Az öltözet állandó elemei közül a télnek számító példányokat nyáron korábban sem igen vették fel, fordítva azonban lehetett – legfeljebb növelték az egymás fölött viselt darabok számát, például több szoknyát vettek fel. Változatlan a gyakorlat abban is, hogy az átmenet folyamatát rugalmasan kezelik a hétköznapi öltözködésben: ha tavasszal időközben hidegebbre fordul az idő, visszaváltanak téliesebb öltözködéssre, és fordítva – bár bizonyos határokon belül, mert előbb-utóbb kimossák, rendbe teszik, és tárolási helyükön hátrasorolják az átmenetileg használaton kívül kerülő ruhaféléket. Újabb jelenség viszont, hogy az időjárás napközbeni változásához jobban alkalmazkodnak. Ez a munkaruhák körében régen is megengedett volt, s a kivetkőzött asszonyok praktikusabb öltözködési gyakorlatának mintájától erősítve immár fokozatosan terjedt a szigorúbban szabályozott ünnepelőfokozatoknál is. Így például K. J. esetenként a munkaidő lejártakor már nem kötött fel még egy kendőt, ami a kora reggeli hűvösebb órákban még *elfért*, vagy szintén kézitáskájában vitte haza a harisnyát, kardigánt, ha közben felmelegedett az idő. Ugyanakkor egy meleg nyári vasárnapon a templomba menet hagyta az előre kötött fejkendőt, de az idősebbek rosszálló megjegyzései miatt alaposan megbánta, s bár a korosztályából már többen jártak így a nagymisére, ő többet nem kísérletezett ezzel. Az adat értékeléséhez hozzátartozik, hogy K. J. sohasem tartozott az újítók közé, inkább a hagyományt tisztelőkhöz sorolandó. Az adatfelvétel során feltűnt, hogy mind az öltözködés téliről nyárirra, mind a nyáriról télire történő váltása során a szoknyák és kikötött kendők esetében időbeli csúszás következett be a többi ruhadarabhoz viszonyítva. Megegyező időjárás esetén tavasszal még a téli, ősz végén a nyárinak számító változatokat vette fel. Mentségül az időhiányra hivatkozott, ugyanis ezen öltözetdarabok felvételre történő előkészítése (ráncba szedés, vasalás, mosás, keményítés) időt igényel. Az ellenőrző gyűjtések szerint elfogadható az ilyesmi, a munkába eljárókkal szemben általában megengedőbb a közvélemény: „*azoknak nincs úgy idejük ezzel [mármint az öltözködéssel] foglalkozni*”.

Az évszakonkénti váltásoknál kötöttebb szabályszerűséggel érvényesült a naptáron belül az egyházi év ünnepeihez, ünnepi időszakaihoz történő igazodás. Adatbázisom az előbbieket szemben ugyan korlátozottabb tájékozódást tesz lehetővé, mivel a kutatás témája a munkában töltött napok öltözködésére irányult. A részletes adatfelvétel rávilá-

gított, hogy ha a hét közbe eső vallási ünnep megtartását, nem lévén az hivatalosan munkaszüneti nap, az egyház az előtte vagy utána következő vasárnapra áttette, az öltözködési gyakorlat is ehhez igazodott. Ez nemcsak az itt tárgyalt alkalomfajta viseletét érintette. Ha például az ilyen, hétköznapra eső vallási ünnepeken este elment K. J. templomba, akkor is a munkába menet hordott öltözetét viselte, hiszen mindkét alkalom a *jönni-menni* kategóriába tartozott. S mivel nem volt ünnepi miserend, az otthon dolgozó asszonyok öltözködése sem követte többnyire az adott ünnephez kötődő előírásokat. A gyászos tartalmú ünnepnapok esetében azonban más a helyzet. Ilyenkor az egyházi szertartásokon való részvételhez mindenképpen átöltöznek, vagy legalábbis bizonyos ruhadarabokból gyászosabbnak számítót választanak. Amint azt a színek tárgyalásánál láttuk, községünkben a gyásznak három intenzitásbeli fokozatát különböztetik meg. *Félgász* érvényes advent idején. Nagybőjtben általában a *gyászos* fokozat szerint öltöznek, de hamvazószerdán, valamint nagyhét második felében *nagygyászt* öltönek. Ugyancsak *nagygyászos* előírással említik mindenszentek és halottak napját. A megfigyeléses módszer eredményeként azonban kiderült, s a tágabb körben végzett gyűjtés megerősítette általános érvényét, hogy e szabályokat lazábban értelmezik ilyenkor, mint személyes gyász idején. Így adventban a középkorúak a *zöldes* darabokat részesítik előnyben, noha községünkben a zöld e korcsoportban a félgász legenyhébb változatához tartozik, jellemzőbbek a *barnább*, azaz a sötétebb színek. A nagybőjti gyászos öltözeteknél K. J. az előírással kiválasztott szoknya mellé enyhébb fokozathoz illő fejkendőket kötött fel, főleg alulra, noha a szabályok szerint különben a gyászos fokozatnál mindig sötétebbek a kendők, mint a szoknya. S a *nagygyász* sem jelentett tiszta fekete öltözetet, amint az közeli hozzátartozó halálakor szokás. – Megjegyzem, más, naptárhoz köthető, világi ünnepek nem befolyásolták K. J. öltözködését.

Amíg a közvasárnapok öltözködésében kimutatható egy havonkénti ciklus is, vizsgált alkalomkategóriánkban ilyen tendencia nem jelentkezett. Viszont jellemző a hetenkénti tagolás. Ez új jelenség a rendszerben. Akik nem járnak el dolgozni, ha valamiért hét közben *jönni-menni* felöltöznek, összeállítanak egy öltözetet, majd visszasorolják a ruhaneműket a helyükre, hiszen esetükben az ilyen alkalom ritkább és esetlegesebb. Ha úgy adódik, hogy még azon a héten belül ismét *jönni-menni* ruha kell, tetszés szerint válogatnak, általában más összeállítás mellett döntve. Hétköznap templomba minden egymást követő alkalommal előírás a más öltözet. Az életforma változásához igazodó új gyakorlat azonban nem gyöker nélküli. A hagyományos viseleti rend szerint ugyancsak hetenként váltják az otthoni munkaruhákat. Mégpedig úgy, hogy az adott összeállítású öltözetet először vasárnap veszik fel a háztartási teendőkhöz. A következő heti, városi munkába járó öltözet is már vasárnap használatba kerül, ha délután látogatóba mennek. K. J. többnyire szombaton este lefeküdvé végiggondolta, hogy mit vesz fel következő héten. Vasárnap mindenképpen előkészítette az öltözetet, s egyúttal helyre (vagy a szennyesbe) rakta, amit előző héten így hordott. Hét közben ugyanis a folyamatos használat mellett nem kerültek szekrénybe az öltözetdarabok: a napközben nem használt, lényegében a valamikori tisztaszoba és polgári hálósoba funkcióit vegyítő helyiségben, praktikus szempontok szerint kialakított rendben lerakta a ruhadarabokat, amikor hazaérve átöltözött otthoni munkaruhába.

A hetenkénti váltást részint azzal indokolják, hogy ennyi idő alatt elhasználódik az öltözet, a ruhadaraboknak legalábbis egy része mosásra, vasalásra szorul. Az éves öl-

tözködés áttekintése azonban jól bizonyítja, hogy itt összetettebb kérdésről van szó. Akire a faluban azt mondják, hogy „szépen öltözik”, abba beletartozik, hogy változatos az öltözködése. Ezen azt értik, hogy – a rendszer adta időegységek szerint – mindig más és más öltözetet hord. Abban, hogy mi minősül „más” öltözetnek, ingadozóak a vélemények, jobbra a felsőruhákról van szó, ezeken belül a hangsúly a felsőszoknyán és a kendőkön van. K. J. sorra vette elő az adott időjárásnak megfelelő anyagú szoknyákat, mivel helyi vélekedés szerint az öltözet összeállításában a szoknya a fő. Ha végére ért a készletnek, előről kezdte, de immár más kendőkkel viselte ugyanazt a darabot. Ez nem jelentett gondot, hiszen a színharmónia helyi szabályai többféle párosítást tesznek lehetővé, s egyébként is, kendőkből van mindenkinek a legtöbb. K. J. készletében az ilyen alkalomra illő fejkendők száma 49 volt, ebből 33 darab, amit kikötve, 16 pedig, amit áll alatt megkötve használt. A felsőtestre hordott ruhák váltogatása a mindenkori készlet függvénye, nyári ujjasokból általában nagyobb a választék. K. J. ilyenkor a lábbelit is igyekezett hetenként cserélni, bár ennek a többség nem tulajdonít jelentőséget. Az alsóruhák esetében a higiéniai szempontok dominálnak, a szabályok értelmében a legalsó alsószoknyát és legalsó ujjast heti használat után illik kimosni. Az alsóneműkre vonatkozó általános gyakorlat megbízhatóan kevéssé ellenőrizhető, de tény, hogy a fiatalabbak e téren igényesebbek. Előfordult, hogy K. J. a kánikula időszakában ilyen megfontolásból a hét folyamán az ujjast is váltotta, ettől véleménye szerint még nem lett más az öltözet. Egyébként *nem szokás* hét közben az öltözet egyes darabjait kicserélni.

Ha mérleget készítünk arról, mennyiben tartotta magát K. J. a heti öltözetváltás szabályaihoz, elenyészően kevés „hibát” találunk. Mindössze három alkalommal került sor a felsőruhák együttesének „túlhordására”, ez azonban sohasem jelentett kéthetes időtartamot, csak ez előző hétnek egy csonka héttel történő meghosszabbításáról volt szó. A hamvazószerdát megelőző két napra nem állított össze a személyes gyásza miatt esedékessé vált *félgyász* fokozatú öltözetet, tovább hordta az előző heti gyászost, hiszen hamvazószerdán úgyszólamint sötétebbre kellett váltani. Két alkalommal a hét második felére szabadságot vett ki, s a hét elején ugyanazt az öltözetet viselte, mint az előző héten. De a legalsó szoknyát ilyenkor is cserélte. Az indok mindegyik esetben az volt, hogy időt takarított meg ezzel. Arra ugyancsak elenyészően kevés példa volt, hogy egy felsőruhafélét – immár más együttesben – két egymást követő héten felvett, nem számítva az öltözet téliesítését biztosító mellényt, berliner vállkendőt, kabátot.

A változatos öltözködés határait az illető gazdagsága szabja meg, bár kellő odafigyeléssel kevesebből válogatva is eleget lehet tenni a közösségi elvárásnak. A ruhadarabok folyamatos váltása egyben biztosítja a ruhakészlet egyenletes kihasználását. Ugyanakkor az egyéni megfontolások érvényesítésére is jut némi lehetőség: ha egy-egy öltözetdarabot viselője akár esztétikai, akár praktikus szempontoktól vezérelve szívesebben visel, megfelelő kombinációban sűrűbben használatba veheti anélkül, hogy vétene a változatosság szabálya ellen.

Az eddig sorra vett időszakok, ciklusok mintegy előre tervezhetők. Az öltözködés rendjében azonban meghatározó szerepük van az egyén környezetében bekövetkező halálesetek követte gyászos időszakoknak. A község gyászos öltözködési rendjét külön tanulmányban részletesen feldolgoztam (Kapros 1992), itt most csak néhány ide kapcsolódó, általánosabb kérdést emelnék ki. A gyászos időszakok tartamát – amit elsődlegesen az elhunyttal való rokonsági fok szabályoz – évben, hónapban, hétben, napban

határozzák meg. Ezen belül kettős tagolás érvényesül: gyász, illetve kifelé a gyászból. Közeli hozzátartozónál az előbbi *nagygyász*os öltözködést jelent, az utóbbi magában foglalja a *gyász*os és *félgyász*os fokozatot. Távlabbi hozzátartozó halálakor *nagygyászt* csak a temetési szertartásra öltenek, ezt is enyhébb változatban, hasonlóan a vallási indíttatású gyászhoz, s a továbbiakban *gyász*os, illetve *félgyász*os öltözetek felelnek meg a két egymást váltó szakaszhoz. Ha egybeesik időben személyes gyász és az egyházi évhez kapcsolódó gyász, meghatározó a közülük sötétebb, mélyebb gyászt kifejező fokozat. A személyes gyász módosítja az öltözködés hetenkénti tagolását. Ilyenkor a halálhírt megkapva azonnal gyászt öltenek. A heti ütemezés azonban megmarad: a soron következő vasárnap, illetve hétfőn már újabb összeállítást viselnek. A vasárnap cezúrjellege egyébként megnyilvánul abban is, hogy személyes gyász fokozatai között, majd a gyászosról cifrára történő váltás mindig vasárnaphoz kötődik. Ezen felül az a felfogás is érvényesül, főleg közeli hozzátartozót gyászolva, hogy ha közeleg valamilyen nagyobb vallási ünnep, a váltással addig várnak.

Az adatfelvétel bizonyítja, hogy személyes gyász esetén az előírásokat szigorúan betartják a munkába bejáró asszonyok is. K. J. az év során összesen kétszer tért el a szabályoktól, de mindkét esetben a fokozottabban gyászos öltözködést nyújtotta meg egy csonka héttel, tehát *rátett a gyászra*, ami általános értelemben a közösségi kontroll szerint nem hiba, sőt inkább pozitív megítélés alá esik. Egyébiránt a gyászos öltözködés mennyiségi súlyára figyelmeztet, hogy K. J. ezen – számára a rokonságban bekövetkezett haláleseteket tekintve átlagosnak számító – évben 23 héten keresztül járt valamilyen gyászos fokozatú öltözetben.

A fentiekben igyekeztem képet adni arról, miként jelenhet meg az idő a paraszti öltözködés rendjében, az egyén életkora, adott esetben gyászból fakadó állapota függvényében, valamint a naptárhoz, az időmérés mesterséges egységeihez kapcsolódóan. Másodlagosan a viseleti változásokra történő utalások az idő múlását is érzékeltetik. Ennek során betekinthettünk a viselet működési rendjébe, amely – természetesen más közelítési szempontokat is bekapcsolva – jóval összetettebb. Hangsúlyozni szeretném, hogy itt egy behatárolt példa szolgál alapul: egy községből, egy adott korosztályhoz tartozó asszony egy bizonyos alkalomfajta vonatkozó gyakorlata, egyéves időmetszetben. S mindez olyan időszakból, amikor a marginális helyzetbe visszaszorult, mintegy önmagát túlélt viseleti rend ambivalens módon egyaránt mutatja a megmerevedés, illetve a nyitás, fellazulás jegyeit.

JEGYZETEK

1. A kivetkőzés nagy hullámát túlélt, marginális szerepbe szorult parasztviseletnek viselője társadalmi hovatartozására utaló jelentése a hagyományos értelemben már nincs. Inkább a viselet megtartásának háttéréhez szolgálhat adalékul, hogy ő származását tekintve a *közepesek* kategóriájába sorolható. Férje családja, ahova *menyeckének* került, valamivel módosabbnak számított, de ugyanezen rétegen belül. Az adatfelvétel idején négy generáció élt egy fedél alatt: a férj testvérei közül ők *maradtak az öregekkel*; két gyermekük közül az idősebb *menyeckét hozott*, s az

unoka is megszületett. Az após ekkorra már átengedte a család ügyeinek irányítását fiának, azaz a férjnek, aki a helyi tsz gépészeti részlegében dolgozott. A család vagyoni helyzete a községben átlagosnak mondható.

2. A ruhakészlet részletes elemzését lásd KAPROS 1991.
3. A tanulmány a Néprajzi Múzeum *Időképek* című kiállításához kapcsolódó, népviselet tárgyú szakmai megbeszélésén 2001. május 11-én elhangzott előadás írott változata.
4. A téma jelen megközelítése szempontjából említést érdemel, hogy Patakon az 1960-as években a nők körében megjelenő karóra inkább az ékszerek körébe tartozott, akinek már volt, csak ünnepen, templomba viselte. Eredeti rendeltetésének megfelelő értelmet a városba dolgozni járó asszonyok körében kapott. Náluk hamar általánossá vált, munkába járás alkalmával rendszeresen hordták, hazaérve azonban letették.

IRODALOM

BARABÁS JENŐ

1976–1978 A népviselet kutatása. *In* *Eredmények és feladatok az anyagi kultúra kutatásában*. Tálasi István, szerk. 204–236. Budapest. /*Dissertationes Ethnographiae* 2./

FLÓRIÁN MÁRIA

1977 Dejtári viselet. (572) *In* *Magyar néprajzi lexikon I*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

2000 Parasztviselet. *In* *Nógrád megye népművészete*. Kapros Márta, szerk. 112–184. Balassagyarmat.

2001 *Magyar parasztviseletek*. Budapest.

FÜLEMILE ÁGNES

1991 Megfigyelések a paraszti női viselet változásához Magyarországon – az első világháborútól napjainkig. *Ethnographia* 102:50–77.

GERGELY KATALIN

1978 Változások Varsány népviseletében. *In* *Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához*. Bodrogi Tibor, szerk. 201–275. Budapest.

KAPROS MÁRTA

1991 „Jönni-menni” viselet a Nógrád megyei Patak községben I. *A Nógrád megyei múzeumok évkönyve*. XVII. 207–243. Salgótarján.

1992 A gyászos öltözködés rendje egy nógrádi falu (Patak) példáján. *In* *Kultúra és tradíció II*. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére. Viga Gyula, szerk. 765–777. Miskolc.

1994 „Jönni-menni” viselet a Nógrád megyei Patak községben II. *A Nógrád megyei múzeumok évkönyve* XIX. 113–125. Salgótarján.

1995 „Jönni-menni” viselet a Nógrád megyei Patak községben III. *A Nógrád megyei múzeumok évkönyve* XX. 117–128. Salgótarján.

MÁRTA KAPROS

Periods and cycles in the wearing of costumes. Lessons from a field research

This paper is based on a fieldwork in the village Patak (Nógrád county, Hungary) in the 1980s. To that time the costumes of the inhabitants were highly influenced by urban style. The investigated woman, however, belonged to a small minority that kept to its folk costumes. The research documented her daily dressing in detail during a whole year. The study shows how and to what extent determines the calendar, her age, current status and situation the woman's wearing of costumes. At the same time it is argued that even in this last phase of disappearing of the traditional folk costumes when most of the individual articles of clothing are ready-made it is possible to keep to the order of wearing for a substantial period of time at least.